

EIO: 809.451.1-1 SZARVAS

CONFERENCE PAPER

SZARVAS GÁBOR HELYESÍRÁSI NÉZETEI

LÁNCZ IRÉN

A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások
Intézete, Újvidék

Közlésre elfogadva: 1986. január 24.

A Magyar Nyelvőr első számában Szarvas Gábor Mit akarunk? címmel pontokba foglalva közölte a folyóirat programját. Az utolsó pontban olvashatjuk, hogy fontos teendőnek tekintik a helyesírási és helyes ejtési szabályok megállapítását. A helyesírással kapcsolatban a lapalji jegyzetben egy megjegyzés áll: "A helyesírásra nézve meg kell jegyeznünk, hogy, habár sokszor meggyőződésünk ellenére is, egyelőre a M. T. Akadémia által elfogadott, s a közhasználatban levő ortográfiával fogunk élni." (Nyr. 1:3)

1872-től Szarvas Gábor a Nyelvőrben több ízben foglalkozik olyan helyesírási kérdésekkel, melyeknek hosszú történetük volt, s a múlt században megoszlottak róluk a vélemények. Mielőtt Szarvas Gábor helyesírási nézeteit ismertetnénk, lássunk néhány fontos mozzanatot a helyesírás történetéből.

Az 1855-ben megalakult Nyelvtudományi Bizottság feladata volt, hogy felülvizsgálja az 1832-ben megállapított helyesírási szabályokat. Czuczor Gergely, Fogarasi János, Ballagi Mór, Hunfalvy Pál és Toldy Ferenc volt a bizottságban. 1856-ban terjesztették elő javaslatukat, mely szerint a helyesírás fő elve a szófejtéstől korlátozott kiejtés, de jelentős szerepet kapott a takarékoság és a jóhangzás elve is. A javaslatok között szerepelt a c a cz helyett, felvették a ds betűt, a zárt ë jeleként az egy pontos e-t (e) javasolták. A c bevezetése kivételével a javaslatokat a nyelvtudományi osztály elfogadta. Az új szabályzat azonban sokkal később, csak 1876-ban jelent meg A magyar helyesírás szabályai címmel. Ugyanebben az évben Szarvas Gábor és Budenz József előterjesztette különvéleményét. Vélemény a magyar helyesírás javításáról címmel.

A helyesírás négy elvének megjelölése hosszú vitát indított el. Egyesek a kiejtést fogadták el fő elvként, mások a szófejtés számára követelték a legfőbb helyesírási elv rangját. Szarvas Gábor a kiejtés elvére esküszik. A kérdést úgy teszi fel, hogy a szófejtés vagy a szófejtés legyen-e a helyesírás alapja. "... az írásnak az alapja az ejtés, a helyesírásnak a helyes ejtés" – írja. (Nyr. 1:57) Véleménye szerint a fonetikai és etimológiai elv "egyesített keresztülvitele" nehézségek árán volna csak lehetséges, ezért vagy tisztán a

fonetikai, vagy tisztán az etimológiai elvet kell elfogadniuk. A fonetikait tartja könnyebbnek s hasznosabbnak is. (Nyr. 1:10)

Javaslatukat így foglalják össze: "Minden kész egész szóeredetére azaz nagyobb-kisebb hangasszimiláció vagy hangváltozás folytán létrejöttére való tekintet nélkül (bármily tudásunk is volna róla) képzőstül-ragostul a benne ejtett nyelvhangok egyszerű lebetűzésével írassék."

A folyóirat első számában írja Szarvas, hogy "minden oly ortográfiai s szóelemző tétel, mely a helyes ejtéssel szembeszökő s kiegyezhetetlen, ellenkezésben áll, mint semmi helyes alapra nem támaszkodhat, egyáltalán elfogadhatatlan". (Nyr. 1:63) A helyesírásnak arra az útra kell térnie, írja, amelyen századokig járt, s amelyről csak nemrég tántorodott le. A 17. századig ugyanis a fonetikus írásmód elve uralkodott, bár kisebb mértékben minden korban szóhoz jutott a szóelemző elv is.

Szarvas A magyar igcidőkben már kipróbált módszerrel bizonygatja, hogy korábban az írás valóban helyesírás volt: kódexeket, szépirodalmi alkotásokat és grammatikákat vizsgál, s megállapítja, hogy például Pázmány, Berzsenyi, a két Kisfaludy, Vörösmarty, Petőfi, vagy a nyelvtanírók közül Sylveszter János, Szenci Molnár Albert, Geleji Katona Istvan írása helyes írásról tanúskodik, mert valamennyien a kiejtést követték.

Elismeri ugyan, hogy a szóelemző írásmódnak is vannak előnyei, mégis a kiejtés elve mellett emel szót, mert úgy véli, lehetetlen volna következetesen keresztülvinni, s az ilyen igyekezet hiábavaló volna. Azzal érvel, hogy sok szó etimológiája vagy problematikus, vagy ismeretlen, s ezek írásában a kiejtésre kell támaszkodniuk

A Nyelvtudományi Bizottság azonban nem vette figyelembe a javaslatot, álláspontján nem változtatott. A helyesírásról viszont tovább folynak a tárgyalások. A 76-os szabályzat változataként Hunfalvy Pál tejesztett elő egy újabb javaslatot 1877-ben. Ezt több módosítással és a természettudományi szakszavakra vonatkozó javaslat után elfogadták, s 1879-ben A magyar helyesírás elvei és szabályai címmel meg is jelent. A következő évtizedekben változatlan tartalommal több kiadása is napvilágot látott.

Szarvas Gábor természetesen ezek után sem adta fel a harcot. 1887-ben a Feleletek című rovatban megjegyzi, hogy "... egyelőre az Akadémia megállapította helyesíráshoz ragaszkodunk s bár igen sok pontra nézve egészen más a meggyőződésünk, mindaddig a mostanig uralkodó szokástól eltérni nem tartjuk célszerűnek, valamíg a magyar helyesírás kérdése, a melyen sok a megigazítani való, végkép szabályozva nem lesz." (Nyr. 16:372) De a következő évben olyan helyesírást vezet be a Nyelvőrben, amely több pontban eltér az akadémiai előírásoktól. Például c-vel helyettesítette a cz-t, csonkított kettőzést alkalmazott. A Nyelvőr ezzel a helyesírással élt még Szarvas halla után is, egészen pontosan 1902. február 3-ig. Ekkor az Akadémia I. osztálya megtiltotta a külön utakon való járást. Egyébként mások sem tarották kötelezőnek az Akadémia helyesírási szabályzatát. A Buzdapesti Hirlap már 1881-ben szembehelyezkedett vele. A szabályzat a változtatásokat csak 1922-ben szentesítette.

Ezek után lássuk Szarvas Gábor konkrét megoldásait.

A nyílt és zárt e megkülönböztetése vagy meg nem különböztetése hosszú ideig vitatott kérdés volt. Az 1856-os helyesírási javaslat a zárt e-t egy ponttal jelölte (e), innen vette át a 76-os és a 79-es szabályzat. Bár az utóbbi nem tartja ajánlatosnak, mert lassítaná és tarkítaná az írást. Szarvasék is jelölik ezt a hangot, de ők alul pontozzák az e-t (e). Javaslataknak nem volt visszhangja. A felül pontozott e-t a két ponttal jelölt e váltja fel; ezt a betűt Balassa József ajánlotta a népszerű gyűjtők figyelmébe.

A mássalhangzókat jelölő betűk közül csak néhány esetben voltak vitatott kérdések. A kétjegyűek egyszerűsítésének gondolata több ízben felmerült. Szarvasék – mint már említettük –, azt javasolták, hogy az cz helyébe a c kerüljön, a cs, a ds (dzs), a sz és a zs esetében pedig mellékjeles betűket ajánlottak.

A sz jelölésére alul pontozott vagy vesszővel ellátott s-t (s vagy s) alkalmaznának, de csak kezdetben, hogy az olvasó könnyebben hozzászokhasson a megváltozott hangértékhez. A ny, ty, ly betűket meghagynák, a gy-t fonetikusán dy-re változtatnák, vagyis az y-t mellékjelnek tekintik, mert nincs "más külön értéke". Később az y helyett is igazi mellékjelet alkalmaznának, de nem az "ékel" (vagyis nem a vesszőt).

A Nyelvőr második évfolyamában egy másmilyen egyszerűsítési javaslattal ismertetik meg az olvasókat. Szarvas szokásos reagálása nem késik. A harmadik évfolyamban megjelent A betűjavítás kérdése című cikkében az ajánlott betűtípusokat használja fel. Ezzel megjelent az első "Igy írtok tí".

A c kérdésére Szarvas vissza-visszatér. A mellette álló z-t fölösleges, nehézkes jegynek tartja, melynek megtartására igazi ok nincs. Akik védik, csak arra hivatkozhatnak, hogy megszokták használatát. A 90-es években Simonyi Zsigmond robbantotta ki az újabb vitát; ő is a c bevezetését indítványozta, ezt az indítványt támadta meg Volf György. Volt támadása alkalmat adott Szarvasnak arra, hogy ismételten kifejtse véleményét. Megcáfolja Volf érveit, mondván, hogy akit megtanítottak olvasni, az a magyart nem fogja latinosan olvasni, mert inkább fordítva szokott megtörténni.

A ly esetében felmerült az a kérdés, vajon megmaradjon-e az ábécében. Szarvas védi a ly-t, megtartandóan tartja, mert egyes vidékeken él a hang, melyet jelöl. Mindaddig meg kell tartaniuk, írja, míg a j-s ejtés teljesen nem diadalmaskodik az l-esen. (Ny. 18:32)

A kétjegyű hosszú mássalhangzók jelölésében is igen eltérő vélemények születtek. Az 56-os helyesírási javaslat bizonyos esetben megengedi a csonkított kettőzést, de már a ragozásnál nem tartja alkalmazhatónak. Szarvas nem kis ironiával írja, hogy a teljes kettőzésre biztosan azért van szükség, mert "a magyar ifjúság oly bárgyú és fejfelgárára esett", hogy ha az álmoskönyvben azt olvassa: királlyal beszélni: tisztesség, "bárhogy dörzsölje homlokát s bárhogy verítkezzen is", nem jön rá, hogy a királlyal szónak király a töve. (Nyr. 20:549)

A mássalhangzók időtartamával kapcsolatos a -képp, -képpen határozórag és az éppen határozószó írása. az 56-os javaslat a takarékosság elvének megfelelően az egy p-vel való írást tartja jónak. Szarvas ezzel egyetért, de a

kiejtésre vonatkozó véleménye már nem határozott, először egynek hallja, de megengedi a kétféle írást, évek múlva viszont arról ír, hogy több helyen hosszan ejtik, de az sem hiba, ha egy p-t használnak, mert van röviden ejtett alakja is.

A magánhangzók hosszúságának kérdése az -ul, -ül, -dul, -dül igeképzők és az -ul, -ül határozóragok esetében merül fel Szarvasnál. Ő a kiejtéshez igazodik, mondván, hogy a magyarság jó része röviden ejti. Helyes tehát, ha rövid magánhangzót írnak. Az 56-os és a 77-es javaslat mindkét alakot helyesnek ismeri el. (A 77-es javaslat megemlíti azt az írásszokást, hogy a ragot röviddel, a képzőt hosszán írják, de nem foglal állást.)

Az elhomályosult szövelemeket tartalmazó szavak közül néhányval Szarvas is foglalkozik. az éjszaka szóról írva Szemere Gyula megállapítja, hogy alig van szavunk, amelynek írásmódjával annyi tanulmány, cikk, szerkesztői üzenet foglalkozott volna. Az 1834-es akadémiai helyesírás éjtszaka alakban közli, s egészen 1950-ig "nem éjszaka" tiltással található. A t-s formát Szarvas a Nyelvtörténeti Szótárra hivatkozva magyarázza. A szótárban a szakszó összetételénél felsorolt valamennyi szó jelölt, tehát: ebédetszaka, éjtszaka stb.

A menyegző és lélegzik szavak esetében a többeli k zöngésülése okozza az írás problémáját. Szarvas szerint mind a g-s, mind a k-s alak helyeselhet, csak az a fontos, hogy írásában következetesen legyenek.

A szóelemző írással kapcsolatos az utca szavunk írása. A szó írása csupán a vélt szóelemeket tükrözi, és ezt az írásmódot a szabályzatok is kodifikálták. Az utcából magyrosodó szót a nyelvérzék az út-hoz kapcsolja. A te-s alak került be a helyesírásba. A szó igazi etimológiáját Szarvas jól tudta, s nem is helyeselte a te-s írást.

A szóelemek fonetikus írásáról is ír: az s, sz, z, dz és t végű igék, valamint a játszik ige felszólító módú alakjainak írását érinti. A kettőzéssel való jelölést minden szabályzat előírta. Szarvas ezzel az írásmóddal nem értett egyet, fölöslegesnek tartotta a kettőzést, úgy véli, "időbeli tartósságukra nézve teljesen egyértékese" az alakok.

Az ez és az mutató névmás ragos alakjaiban a tő módosul, a hasonulást kettőzéssel jelöljük, a kiejtésben is hosszán hangzanak a mássalhangzók. A múlt század nyelvállapota nem volt ilyen egységes. Az 56-os javaslat is tartalmaz rövid mássalhangzós alakokat a szövegi részben. Szarvas az etimológiára és a hagyományra hivatkozva követeli a ny megkettőzését az annyi, ennyi szóban. az ahoz, ehez alakokat – a rövid mássalhangzóval jelöltek – hibásaknak minősíti.

Nem tartja elfogadhatónak az ily, oly, mely névmások írásánál az egyszerűsítést, a kettőzetlen ly-t, ugyancsak az etimológiára és a kiejtésre hivatkozva.

Az i-re végződő helységnevek -i képzős származékának kérdésében a nyelvészek közül Szarvas nyilatkozik elsőként. Az -i megkettőzése nélküli írást tartja jónak, a Budapesti Hirlap tanácsával szemben.

Az idegen szavak írásában két egymással szembenálló nézet uralkodott a múlt század végén. Szarvas ellenzi az eredeti írást, s a kiejtés elvének megvalósításáért száll síkra. A helyes ejtést is ehhez a kérdéshez kapcsolja, s úgy

vélkedik, ha már nem kerülhetik el az idegen szavakat, írják őket magyaros írásmód szerint, "hogy az idegen nyelvekben kevécsbé járatos olvasók az idegen szónak hibás ejtéséhez szokva ily alakjában valamikép meg ne honosítsák". (Nyr. 22:535)

A keltezés írásával is ő foglalkozik először. Ha számmal fejezzük ki a hónapot és a napot, írja, számtani alapra kell helyezkednünk, "tehát: Budapest. 1887. 15/1." (Nyr. 16:37)

Befejezésként elmondhatjuk, hogy szarvas Gábor véleménye nem egy kérdésben eltért a többség véleményétől, javaslatai közül azonban néhányat szentesítettek a későbbi szabályzatok.